

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ, Ο ΜΗΝΑΣ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ

* * *

Κωστής Κοκκινόφτας

Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου

Η ΛΑΪΚΗ ΕΥΣΕΒΕΙΑ ΤΩΝ ΚΥΠΡΙΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΑΝΑΓΙΑ

Η Παναγία είναι για τον κυπριακό λαό το σύμβολο της αγιότητας, της αγνότητας και της μητρικής αγάπης. Πλήθος κόσμου προστρέχει στις εκκλησίες και στις Μονές, που είναι αφιερωμένες στη χάρη της, ιδίως κατά τις θεομητορικές εορτές, ανάμεσα στις οποίες εξέχουσα θέση κατέχει αυτή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Είναι δε το ιερό πρόσωπο, το οποίο τιμάται περισσότερο από κάθε άλλο, με αποτέλεσμα το άγιο όνομά της να μετατραπεί σε επιφώνημα, όπως μαρτυρούν οι εκφράσεις «Παναγία μου» και «Παναγία, βοήθα μου», που αναφωνούνται, τόσο στις χαρές, όσο και στις λύπες. Γι' αυτό και αναφέρεται με εξαιρετική τιμή σε μεγάλο αριθμό λαϊκών παραδόσεων και δοξασιών.

Είναι αξιοσημείωτο ότι η Παναγία τιμώταν στην Κύπρο από τα πρωτοβυζαντινά χρόνια, όπως μαρτυρείται από την απεικόνισή της στα καταπληκτικής ωραιότητας ψηφιδωτά του 6ου αιώνα της Παναγίας Κανακαριάς στη Λυθράγκωμη, και στο περίφημο ψηφιδωτό με τη Θεοτόκο Βρεφοκρατούσα του 6ου - αρχές του 7ου αιώνα στην Παναγία Αγγελόκτιστη στο Κίτι. Το ίδιο συνέβαινε και στα χρόνια που ακολούθησαν, και ιδίως κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο, οπότε αφιερώθηκαν στη χάρη της οι πολύ σημαντικές Μονές του Κύκκου και του Μαχαιρά, καθώς και πολλές άλλες. Εξαιρετική λαμπρότητα, όμως, η τιμή αυτή γνώρισε κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, οπότε, όπως μαρτυρείται στο Κατάστιχο VI του έτους 1825 του Αρχείου της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, 27 από τις 67 συνολικά Μονές, που λειτουργούσαν τότε στο νησί, δηλαδή ποσοστό 40%, ήταν αφιερωμένες στη χάρη της. Παρόμοιο φαινόμενο παρατηρείται και στις μέρες μας, αφού τέσσερις από τις δέκα ανδρώες Μονές, που είναι σε λειτουργία στο νησί, και εννέα από τις είκοσι γυναικείες, είναι αφιερωμένες στη Θεοτόκο. Δηλαδή σε ένα σύνολο τριάντα ανδρών και γυναικείων Μονών, δεκατρείς τιμώνται στο όνομά της.

Η αγάπη και ο σεβασμός του λαού προς την Παναγία αποτυπώθηκε και στο πλήθος των ποιητικότερων επωνύμων, που προσέδωσε σε εικόνες της και που νεότερες έρευνες

ανεβάζουν σε πέραν των 450. Αρκετά από αυτά οφείλονται στις λαϊκές παραδόσεις, με τις οποίες είναι συνδεδεμένα, όπως Θεοκέπαστη στην Πάφο, επειδή, όπως λέγεται, ένα σύννεφο σκέπασε τον ναό, στον οποίο θησαυρίζεται, που σώθηκε κατά τον τρόπο αυτό από τις επιδρομές των Αράβων, καθώς και Αγγελόκτιστη, γιατί ο ναός της ανηγέρθη από Αγγέλους.

Τα περισσότερα, όμως, από τα ανωτέρω επώνυμα προέρχονται από την ειδική θεραπευτική ιδιότητα, που ο λαός αποδίδει στις εικόνες αυτές. Για παράδειγμα η εικόνα της Παναγίας στο χωριό Αρακαπιάς αποκαλείται «Ιαματική» και ετυμολογείται, κατά τη λαϊκή εκδοχή, από τη λέξη «Γαιματιτζή», επειδή θεραπεύει τις αιμορραγίες. Ακόμη οι εικόνες της Ασπροβουνιώτισσας στην Πύλα και της Αμασγούς στο Μονάγρι θεωρούνται ότι θεραπεύουν τις παθήσεις των οφθαλμών. Άλλες δε σχετίζονται με τη βαθιά πεποίθηση για την προστασία, που η Θεοτόκος παρέχει στη μητρότητα, δίνοντας επάρκεια γάλατος στις θηλάζουσες μητέρες. Γι' αυτό και αποκαλούνται με ποικίλα ονόματα, όπως Γαλατούσα στον Μαθιάτη, στο Καμπί του Φαρμακά και τη Γαλαταριά, Γαλακτούσα τις Αγγλισίδες, Γαλακτηνή στη Γιαλούσα, Γαλατερούσα στη Λάπηθο, τον Παλαιόσοφο και τον Καραβά, Γαλούσα στο Φτερικουδί, στην Άλωνα και την Αψιού, Γαλάτα στα Λιβερά, Γαλαταριά στα Κούκλια και την Αγία Μαρίνα Χρυσοχούς, και άλλα παρεμφερή.

Επίσης, άλλες εικόνες θεωρούνται ότι έχουν διαφορετικές από τις προηγούμενες θεραπευτικές ιδιότητες. Για παράδειγμα, για τη θεραπεία ασθενικών μικρών παιδιών δεσπόζουσα θέση κατείχε η εικόνα της Παναγίας στο Κιβισίλι η οποία θεωρείται επίσης ότι στερεώνει τις μητέρες, που δεν μπορούν να συγκρατήσουν παιδιά και απέβαλλαν. Επίσης, σε ορισμένους ναούς και καθολικά Μονών, όπου θησαυρίζονταν εικόνες που θεωρούνταν ότι συνέβαλλαν στην τεκνοποιία, κατέφευγαν όσες γυναίκες αδυνατούσαν να αποκτήσουν παιδιά. Για παράδειγμα στη Μονή Κύκκου περιζώνονταν τη λεγόμενη ζώνη της Παναγίας, έχοντας τη βαθιά πεποίθηση ότι θα τερματιζόταν η στειρότητά τους, αφού εθεωρείτο ότι είχε αγιαστεί από τη Χάρη της Αγίας Εικόνας. Ακόμη, στην Τροοδίτισσα περιζώνονταν μία ζώνη, την οποία αφιέρωσε γυναίκα, που έμεινε έγκυος ύστερα από θερμή παράκλησή της, και ακολούθως μετέβαιναν στο παρακείμενο σπήλαιο του ασκητή, που είχε αγιαστεί, όπως έλεγαν, από την εκεί παρουσία του, και κυλιόνταν σε υπερκείμενο βράχο, πιστεύοντας ότι έτσι θα λυνόταν το πρόβλημά τους.

Συνήθως, βέβαια, επικαλούνταν για κάθε ζήτημα την εικόνα της Παναγίας του Κύκκου, η οποία κατά την παράδοση ήταν έργο του Ευαγγελιστή Λουκά και μεταφέρθηκε στην Κύπρο από την Κωνσταντινούπολη, στα τέλη του 11ου αιώνα. Έκτοτε, χιλιάδες λαού καταφεύγουν στη χάρη της για να ζητήσουν να μεσιτεύσει για κάποιο προσωπικό τους πρόβλημα, ή για να παρακαλέσουν για τη σωτηρία του τόπου και ιδίως, στα παλαιότερα χρόνια, για τον τερματισμό της ανομβρίας, η παρατεταμένη διάρκεια της οποίας απειλούσε με αφανισμό, οπότε και λιτάνευαν την Αγία Εικόνα στις πόλεις και στα χωριά με ένα εντυπωσιακό τελετουργικό. Συνδεόταν δε με το έθιμο της νημάτωσης, δηλαδή του περισχοινισμού της εκκλησίας κάθε κοινότητας, αφού θεωρούσαν ότι έτσι έδεναν το κακό.

Τοπικές παραδόσεις υποστηρίζουν ότι αρκετές από εικόνες της Παναγίας βρέθηκαν, κατά θαυματουργικό τρόπο, κρυμμένες στις φυλλωσιές θάμνων. Για τον λόγο αυτό η λαϊκή ευσέβεια περιέβαλε τους θάμνους αυτούς με ιερότητα, αφού είχαν προστατέψει τα άγια εικονίσματα, με αποτέλεσμα κανένας να μην τολμά να τους καταστρέψει, φοβούμενοι «την οργή της Παναγίας», όπως έλεγαν, αφού για τον λαό η Μητέρα του Θεού είχε και ανθρώπινα χαρακτηριστικά. Μία τέτοια παράδοση σώζεται για τις σχινιές της Παναγίας της Σφαλαγγιώτισσας στον Άγιο Αθανάσιο, ενώ παρόμοια παράδοση αναφέρεται και για την περνιά της Παναγίας της Θεοσκεπάστης στον Καλοπαναγιώτη, η οποία, στην περίπτωση αυτή, προστάτευε ολόκληρο τον ναό, καθιστώντας τον αόρατο και σώζοντας από τους Τούρκους επιδρομείς όσους είχαν καταφύγει σε αυτόν.

Ιδιαίτερος σεβασμός επεδεικνύετο επίσης προς τα αγιάσματα, που ήταν αφιερωμένα στη Θεοτόκο, όπως αυτά του Κύκκου, της Χρυσοσπηλιώτισσας στη Δευτερά και της Καρμιώτισσας στα Πολεμίδα. Όσοι πιστοί κατέφευγαν σε αυτά έπλεναν αρχικά το πρόσωπό τους και ακολούθως έπιναν για υγεία και ευλογία, αφού ήταν βαθιά η πίστη στη θεραπευτική τους δύναμη. Ακόμη, πολλές φορές έπαιρναν αγίασμα μαζί τους, για να ραντίσουν τα υποστατικά και τα ζώα τους, και για να πίνουν σε περιπτώσεις ασθενειών. Συνδεόταν δε η προσέλευση στα αγιάσματα με το έθιμο της ανάρτησης ρακών σε παρακείμενους θάμνους ή δέντρα, τα οποία εγκατέλειπαν εκεί μαζί «με τις ασθένειές τους», σύμφωνα με τα λεγόμενά τους.

Όπως οι εικόνες της Παναγίας, έτσι και τα αγιάσματα συνδέονταν με μια ξεχωριστή θεραπευτική ιδιότητα. Για παράδειγμα, όσοι έπασχαν από δερματικά νοσήματα μετέβαιναν

στο «Πυρκίν» της Παναγίας του Κύκκου, όπου νίβονταν στο αγίασμα και ακολούθως άφηναν ράκη στους γύρω αυτοφυείς βάτους, ή στην εκεί ευρισκόμενη γέρικη τρεμιθιά. Το ίδιο έκαναν και στην παρακείμενη κιτρομηλιά στο αγίασμα της Παναγίας της Σφαλαγγιώτισσας, όπου οι γονείς μετέφεραν παιδιά, που έπασχαν με διάφορες ασθένειες και επάλειφαν με λάσπη από το αγίασμα τα πονεμένα μέλη.

Η Παναγία θεωρείτο για τον λαό ως πρόσωπο απόλυτα οικείο, που έφερε, όπως ανεφέρθη, και ανθρώπινα χαρακτηριστικά, με αποτέλεσμα και να θυμώνει και να στεναχωριέται, σύμφωνα και με όσα διατυπώνονται με ενάργεια στον λεγόμενο «Θρήνο της Παναγίας», ένα εκτενές τραγούδι, που συναντάται, όμως, και σε συντομότερη μορφή. Το τραγούδι αυτό γνώρισε ευρεία διάδοση και απαγγελόταν σε θρηνώδες ύφος, τόσο από άνδρες, όσο και από γυναίκες, που τον γνώριζαν εκ στήθους, εντός του ναού ή στην αυλή της εκκλησίας, ύστερα από την απόλυση της νύκτας της Μεγάλης Παρασκευής. Έχει δε ως επίκεντρο τη μορφή της Θεοτόκου, προς την οποία εκφράζεται βαθύτατη συμπόνια και συμπαράσταση, αφού εκπροσωπεί την κάθε μάνα στις πιο κρίσιμες ώρες της αγωνίας και του πόνου για τα παιδιά της.

Η μεγάλη αγάπη και ο σεβασμός των Κυπρίων προς την Παναγία καταδεικνύεται και από την ονοματοδοσία των παιδιών τους με τα θεομητορικά ονόματα Μαρία και το νεότερο Μάριος, Παναγιώτα - Παναγιώτης, Ευαγγελία - Ευάγγελος, και Δέσποινα. Είναι χαρακτηριστικά τα αποτελέσματα της τελευταίας απογραφής πληθυσμού, του έτους 2011, όπου μαρτυρείται ότι 39,883 άτομα έφεραν το όνομα Μαρία, που ήταν το πιο δημοφιλές ανάμεσα στις Κυπρίες.

Επίσης διαπιστώνεται από τα ονόματα κοινοτήτων του τόπου, που δόθηκαν προς τιμή της, όπως το χωριό Παναγιά της Πάφου, το προάστιο της Λεμεσού Αγία Φύλαξη, που οφείλει την ονομασία του στο προσωνύμιο της Θεοτόκου «Η φύλαξις των παιδων», καθώς και η κωμόπολη της Αγίας Νάπας, δηλαδή της Παναγίας του δάσους, επωνύμιο που προέρχεται από τη γύρω δασώδη περιοχή, που υπήρχε εκεί παλαιότερα και πριν από τη μετατροπή της σε τουριστικό θέρετρο. Στη Θεοτόκο ήταν αφιερωμένα επίσης τα εγκαταλελειμμένα σήμερα χωριά Κάτω Παναγιά της Πάφου, Παναγία της Λύσης και Αφέντρικα της Καρπασίας, που όφειλε την ονομασία του στο επωνύμιο της εικόνας του ναού, της Παναγίας της Αφέντριας ή Αφέντρικας.

Ο λαός τίμησε επίσης τη Θεοτόκο, αποκαλώντας με την ονομασία «Δάκρυα της Παναγίας» το εντυπωσιακό ενδημικό φυτό «αραβίς η πορφυρή», το οποίο συνέδεσε με παράδοση για βλάστησή του στο σημείο, όπου κύλησαν τα δάκρυά της, κατά την ώρα της Σταύρωσης του Θεανθρώπου. Γι' αυτό και συνήθιζαν να το μαζεύουν και να στολίζουν με τα άσπρα και ρόδινα άνθη του τον Επιτάφιο του Κυρίου.

Ιδίως, όμως, η λαϊκή ευσέβεια των Κυπρίων προς την Παναγία αποτυπώνεται στο πλήθος των εθίμων, τα οποία συνδέονταν με τις θεομητορικές γιορτές, που τιμούνταν αυστηρά με αργία και είχαν πανηγυρικό χαρακτήρα. Σπουδαιότερη εθεωρείτο η γιορτή της Κοίμησης της Θεοτόκου, στις 15 Αυγούστου, οπότε πανηγυρίζουν οι Μονές του Κύκκου, της Τροοδίτισσας και της Χρυσορρογιάτισσας, στις οποίες γίνονταν μεγάλες εμποροπανηγύρεις. Σε αυτές προσέρχονταν πλήθος πανηγυριστών, από κάθε γωνιά της Κύπρου, που συνδύαζαν τη θρησκευτική διάσταση της γιορτής με την ψυχαγωγία, ενώ παρευρίσκονταν και ποιητάρηδες, οι οποίοι τραγουδούσαν θαύματα της Θεοτόκου, τα οποία συγκινούσαν με την όλη πλοκή τους.

Παρόμοια ατμόσφαιρα παρουσιαζόταν και κατά τον γιορτασμό της Γεννήσεως της Θεοτόκου, στις 8 Σεπτεμβρίου, οπότε ο καιρός είναι ακόμη καλοκαιρινός, γεγονός που επέτρεπε την πραγματοποίηση πολλών πανηγυριών. Το μεγαλύτερο από αυτά γινόταν στη Μονή Κύκκου, όπου διαδραματιζόταν και το έθιμο του «σκλαβώματος». «Επωλούνταν» δηλαδή, όπως έλεγαν, από τις μητέρες τα άρρωστα και καχεκτικά παιδιά στη Θεοτόκο, με αντάλλαγμα την εξασφάλιση της υγείας τους, οπότε ετίθετο από Ιερομόναχο της Μονής στον λαιμό τους χάλκινος κρίκος. Εξαγοράζονταν δε την αμέσως επόμενη χρονιά, ή για όσο χρονικό διάστημα «ετάσσονταν», με την ανάγνωση σχετικής ευχής και την αφαίρεση του κρίκου. Η γιορτή αυτή της Γεννήσεως της Θεοτόκου αποτελούσε χρονικό ορόσημο για τις αγροτικές εργασίες, γι' αυτό και ευλογείτο στους ναούς ο σπόρος, για την επακολουθούσα σπορά.

Ακολουθούσε η γιορτή των Εισοδίων της Θεοτόκου, στις 21 Νοεμβρίου, σε μια εποχή που καθοριζόταν ως περίοδος της χειμερινής σποράς, με αποτέλεσμα η Παναγία να θεωρείται από τους γεωργούς ως η προστάτρια της παραγωγής. Για τον λόγο αυτό έπαιρναν στον ναό, ως ευχαριστήρια προσφορά, βρασμένο σιτάρι, ανακατωμένο με άλλους σπόρους, έτσι ώστε να εξασφαλιστεί, με τη βοήθεια της, η αφθονία των καρπών.

Μερικούς μήνες αργότερα ετελείτο η γιορτή της Υπαπαντής, στις 2 Φεβρουαρίου, η οποία από δεσποτική μετετράπη στη λαϊκή παράδοση σε θεομητορική. Γινόταν τότε το λεγόμενο «ήλιασμα στις αρκούδας», ένα δημόδες μετεωρολογικό φαινόμενο, σύμφωνα με το οποίο αν η μέρα ήταν ευήλια, ώστε «να ζεστάνει την αρκούδα», όπως έλεγαν, τότε «ο μισός χειμώνας είναι πίσω», δηλαδή θα ακολουθούσε βαρύς χειμώνας. Αν όμως ήταν βροχερή τότε ο καιρός θα ήταν ήπιος.

Ιδιαίτερο πανηγυρικό χαρακτήρα είχε η επόμενη χρονολογικά γιορτή προς τιμή της Θεοτόκου, αυτή του Ευαγγελισμού στις 25 Μαρτίου, η οποία περιλαμβάνεται μεν πάντοτε στη Μεγάλη Σαρακοστή, αλλά στην εθιμική ζωή των Κυπρίων ήταν ξεχωριστά εορταστική, με σημαιοστολισμούς στα νεότερα χρόνια, σχολικές γιορτές και σωματειακούς εορτασμούς. Ο λόγος είναι διότι αφενός είναι και εθνική, και αφετέρου επιτρέπει την ιχθυοφαγία και την κατάλυση οίνου και ελαίου σε μια περίοδο αυστηρής νηστείας

Η Παναγία ήταν παρούσα και σε πολλές άλλες πτυχές του καθημερινού βίου των Κυπρίων, όπως αυτές του κύκλου της ζωής. Για παράδειγμα τη Θεοτόκο επικαλούνταν στη γέννα των παιδιών και ιδίως όταν αντιμετώπιζαν δυσκολίες, όπως στις περιπτώσεις που το μωρό ερχόταν ανάποδα. Στον Στρογγυλό και αλλού συνήθιζαν να θέτουν σε ποτήρι νερού άνθη από το φυτό «τεύκριον το πολιόν», το «χέρι της Παναγίας», όπως είναι η δημόδης ονομασία του, έχοντας τη βεβαιότητα ότι με το άνοιγμά τους και την επίκληση της Θεοτόκου θα επιταχυνόταν ο τοκετός και θα ξεπερνούσαν τυχόν δυσκολίες.

Εκτός, όμως, από τις περιπτώσεις δυσκολιών, οι Κύπριοι επικαλούνταν την Παναγία και στις χαρές τους, όπως στα έθιμα του γάμου και ιδίως στο σχετικό τραγούδι του ραψίματος του κρεβατιού, για να ενδυναμώσει το νέο ζευγάρι με την ευχή της. Το ίδιο συνέβαινε και στο τραγούδι της «μαννάσας», δηλαδή του νοικοκυριού του νέου ζευγαριού, στα τραγούδια, που λέγονταν όταν θα πλούμιζαν το κατεξοχήν παραδοσιακό φαγητό του κυπριακού γάμου, το ρέσι, σε αυτά της νύμφης και όταν στόλιζαν τον γαμβρό.

Οι κάτοικοι της Κύπρου επικαλούνταν την Παναγία και σε πολλές άλλες πτυχές της καθημερινής ζωής, όπως την περίοδο προ των Χριστουγέννων, όταν θα έφτιαχναν τα πρώτα ζυμώματα των ημερών, τα οποία στην Αχερίτου, την Καλοψίδα και αλλού αποκαλούνταν «κούμουλλα της Παναγίας». Στα Άρδανα, στην Ακανθού και στη Σύγκραση τα αποκαλούσαν «λεχουζούδκια της Παναγίας», επειδή, κατά τη λαϊκή αντίληψη, το μέγα γεγονός της

Γέννησης του θείου βρέφους ήταν πολύ κοντά στις ανθρώπινες εκδηλώσεις της ζωής και η Παναγία εθεωρείτο λεχώνα.

Από όσα έχουν αναφερθεί είναι πρόδηλο ότι οι εκδηλώσεις της λαϊκής ευσέβειας των Κυπρίων προς την Παναγία είχαν βιωματικό, και όχι θεωρητικό χαρακτήρα. Γι' αυτό και διακρίνονταν από γνησιότητα και αυθορμητισμό, χαρακτηριστικά τα οποία, παρά την έντονα εκκοσμικευμένη εποχή μας, φαίνεται ότι διατηρούνται μέχρι τις μέρες μας, όπως διαπιστώνεται από τις συνεχείς εκδηλώσεις λαϊκής λατρείας των πιστών προς τη Θεοτόκο.

Ομιλία στο «Ε' Διεθνές Συνέδριο Κυπριακής Αγιολογίας», που διοργάνωσε η Ιερά Μητρόπολη Κωνσταντίας και Αμμοχώστου στο Συνοδικό της Μητρόπολης, στις 15.2.2020.